

ԼՈՒՍԱՏՈՒՆԵՐԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ԵՂԱՆԱԿԻ ԿԱՆԽԱՏԵՍԱՆ
ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀՆԱՐՆԵՐԸ ՀԱՅՈՑ ՄԵՋ

Ասպրամ Ագարյան

Ամփոփում.

Երկրագործական, այգեգործական, անասնապահական տնտեսաձև վարող հայ ժողովրդի համար եղանակը կանխատեսելը կենսական անհրաժեշտություն է եղել: Եղանակի կանխատեսման ժողովրդական հնարների մեջ մինչ օրս կարևոր տեղ են զբաղեցնում լուսատուների միջոցով իրականացվող կանխատեսումները: Կանխատեսման միջոցներ են լուսինը, աստղերը, արևածագի և մայրամուտի ժամանակ արևից՝ երկնքի ստացած գույնը: Տնտեսական աշխատանքներով պայմանավորված՝ ժողովուրդն ավանդաբար առավել կարևորել է լուսնային օրացույցը, քան՝ սեզոնայինը, քանի որ ժողովուրդը համոզված է, որ լուսինը իր ազդեցությունն է ունենում եղանակի փոփոխության վրա: Տարեցներն այսօր էլ յուրահատուկ վերաբերմունք ունեն լուսնի միջոցով կատարվող կանխատեսումներին. կանխատեսման այս եղանակին հավատում են անվերապահորեն: Տարածված են նաև արեգակի միջոցով իրականացվող կանխատեսումները, կանխատեսման հիմք է հանդիսանում արևածագին և մայրամուտին երկնքի՝ արեգակից ստացած երանգը: Առավել սակավաթիվ են աստղերի միջոցով իրականացվող կանխատեսումները: Հայերի հիմնական մասը լուսատուների միջոցով իրականացվող կանխատեսումներին վերագրում է «գիտական հիմք»:

Բանալի բառեր՝ *լուսատուներ, լուսնի փուլեր, լուսնի օրեր, աստղեր, երկինք, մայրամուտ, արևածագ:*

ARMENIAN FOLK METHODS FOR FORECASTING THE WEATHER USING LUMINARIES

Aspram Azaryan

Abstract.

Weather forecasting was vital for the Armenian people engaged in agriculture, horticulture, and animal husbandry. Forecasts made with the help of luminaries still occupy an important place among folk methods of weather forecasting. The means of forecasting are the moon, the stars, and the color of the sky obtained from the sun at sunrise and sunset. In connection with economic activity, traditionally, the people attached more importance to the lunar calendar than to the seasonal one, since the people were convinced that the Moon exerts its influence on weather changes. Even today, older people have a special attitude to predictions made on the Moon: they believe this forecasting method unconditionally. Predictions based on the sun are also common, the prediction is based on the shade of the sky at sunrise and sunset. Predictions made by the stars are among the rarest. Most Armenians attribute a «scientific basis» to the predictions of the luminaries.

Key words: *luminaries, phases of the moon, lunar days, stars, sky, sunset, sunrise.*

НАРОДНЫЕ МЕТОДЫ ПО ПРОГНОЗИРОВАНИЮ ПОГОДЫ С ПОМОЩЬЮ СВЕТИЛ У АРМЯН

Аспрам Азарян

Аннотация

Для армянского народа, занимающегося сельским хозяйством, садоводством, животноводством, прогнозирование погоды было жизненно необходимым. Среди народных методов прогнозирования погоды важное место и по сей день занимают прогнозы, осуществляемые с помощью светил. Средствами прогнозирования являются луна, звезды, цвет неба, полученный от солнца на восходе и закате солнца. В связи с хозяйственной деятельностью, традиционно, народ придавал большее значение лунному календарю, чем сезонному, поскольку народ был убеждён, что луна оказывает своё влияние на изменения погоды. Даже сегодня пожилые люди по-особому относятся к предсказаниям, сделанным по луне: этому методу прогнозирования верят безоговорочно. Распространены также предсказания по солнцу, в основе предсказания лежит оттенок неба на восходе и закате. Предсказания, сделанные по звёздам, являются одними из самых редких. Большинство армян приписывают предсказаниям светил «научную основу».

Ключевые слова: *светила, фазы луны, лунные дни, звезды, небо, закат, восход солнца.*

Նախաբան. Երկնային լուսատուների միջոցով եղանակային կանխատեսումների մասին սակավաթիվ նյութեր կան Անանիա Շիրակացուն վերագրվող «Յադագս ամպոց և նշանաց» աշխատության մեջ

(թեև որոշ հետազոտողներ վերոնշյալ աշխատանքը համարում են թարգմանություն, սակայն այդ փաստը որևէ կերպ չի ազդում այս պնդման վրա, քանզի աշխատության թարգմանություն լինելը ևս փաստում է այդ գիտելիքի անհրաժեշտության, կիրառելիության մասին: Արժանահավատ է, որ այսօր մեր գրի առնված դաշտային նյութերի մի մասը կրկնում են Շիրակացու գրի առած կանխատեսումները), XIX–XX դդ. ազգագրական գրականությունում և այլ աղբյուրներում:

Հոդվածը արդիական է, քանի որ նկատվում է վերոնշյալ գիտելիքների մոռացման վտանգ, ինչը պարզ է դառնում դաշտային ազգագրական նյութերի և գրականության մեջ առկա նյութերի համադրման արդյունքում: Հոդվածի շրջանակում նպատակ ունենք բացահայտել՝

- ինչպե՞ս են հայերը եղանակը կանխատեսել լուսաստուների միջոցով
- կանխատեսման ի՞նչ հնարներ են կիրառել
- ո՞ր հնարներն են այսօր պահպանվել, որոնք՝ մոռացության մատնվել:

Հոդվածի նորույթը մեր կողմից հավաքած դաշտային ազգագրական նյութերն են (հետայսու ԴԱՆ) և դրանց համադրումը գրականության մեջ առկա տեղեկություններին:

Եղանակի կանխատեսումները արեգակի միջոցով:

Հայ գյուղացին եղանակի մասին իմանում է երկնքին նայելով: Այսպես՝ հայերը տեղումներ էին կանխատեսում, երբ երկնակամարի ամպերը արևածագին արևի շողերից ստանում էին կարմիր կամ վառ կարմիր գույն [8, էջ 239; 6, էջ 78; 2, էջ 317], և երբ ամպերը խտանում էին և արագ տեղաշարժվում [9, էջ 446]: Լոռեցիները քամոտ եղանակ են կանխատեսում, երբ առավոտյան երկինքը կարմրած է, կամ երբ առավոտյան երկինքը մուգ կապտավուն է [1, էջ 3]: Երբ օրը հանկարծ մթնում է, սև ամպեր են կուտակվում, գուշակում են «Ճիպոտի պես

անձրև» (տեղատարափ) [5, էջ 17] (լոռեցիները ասում են «սևակնում է» [1, էջ 5]): Պատահական չեն ժողովրդի մեջ տարածված այս կամ նմանատիպ արտահայտությունները՝ «էս հենց ամպ չի, որ կարկուտ չբերի» [11, էջ 128]: Առավոտյան երկնքի ջինջ ու փայլուն կապույտ լինելը արևոտ օրվա նշան է համարվում [1, էջ 5]: Երբ արեգակը ծագելիս սովորականից մեծ է երևում և աստիճանաբար տարածվում է, իսկ հետո, քիչ-քիչ վեր բարձրանալով, կարծես մաշվում՝ պարզ եղանակ է լինելու [2, էջ 318] [1, էջ 4]:

Ղզլարի հայերը երեկոյան՝ մայրամուտի ժամանակ երկնքի նարնջագույն լինելով, գուշակում էին «լավ եղանակ» [5, էջ 17], իսկ Ղարադաղի հայերը մայրամուտի ժամանակ, երբ ամպերը դառնում էին վառ կարմիր, գուշակում էին, որ տեղումները կդադարեն, և կհաջորդեն արևոտ օրեր [9, էջ 446]: Լոռիում կարծում են, որ հաջորդ օրը «լավ եղանակ» կլինի, եթե մայրամուտին երկինքը վարդագույնած է [1, էջ 2]: Ձմռանը մայրամուտին, երբ արեգակը դեղնավուն է, պարզ եղանակ է սպասվում [1, էջ 6; 2, էջ 318]:

Երբ արեգակը հստակ է երևում, հստակ է նաև նրա շուրջ երկինքը, պարզ եղանակ են կանխատեսել, իսկ երբ արեգակի շուրջ թանձր ամպ է եղել, ամպամածության նշան է համարվել [2, էջ 318]:

Երբ արևն ընթանում է մի ամպից մյուսը նշանակում է՝ անձրև է գալու [1, էջ 5], նույն կանխատեսումը տարածված է նաև Վայոց ձորում, տեղացիները ասում են՝ երբ արեգակը «կծում է», ամպից ամպ մտնում, անձրև է գալու [3, էջ 126]:

Եղանակի կանխատեսումները աստղերի միջոցով:

Աստղերի միջոցով կանխատեսումները շատ սակավաթիվ են: Մուսա լեռան հայերը կարծում էին, երբ գիշերը աստղերը մանկան աչիկների նման հաճախակի թարթեն, ապա հյուսիսից սառը քամի էր փչելու [4, էջ 51]:

Շնորհ գյուղում հաջորդ գիշեր սպասվող սառնամանիքի մասին իմանում են, երբ երկնքում տեսնում են շատ վառ աստղեր, թեև հաջորդ ցերեկը եղանակը տաք է լինում և արև, բայց գիշերը սաստիկ սառնամանիք է սպասվում [1, էջ 3]:

Եղանակի կանխատեսումները լուսնի միջոցով:

Լուսինը ավանդաբար մեծ դեր է կատարել գյուղացու կյանքում [10, էջ 112]: Լուրջ գործ սկսելիս ժողովուրդը դիմում էր հատ ու կենտ գրագետ մարդկանց՝ բախտավոր օրը որոշելու համար: Այն անձն, ում դիմում էին այս առիթով, վերցնում էր մի հինումին տոմար, բացում էր համաստեղությունների և լուսնի միջոցով գուշակությունների բաժինը, որոշում էր բարենպաստ օրը, երբ կարելի էր վարել, ցանել, հնձել [4, էջ 51]:

Հայ գյուղացին XIX դ. սկզբներին դեռևս շարունակում էր օրերի հաշիվը պահել ըստ լուսնի փուլերի, թեև գոյություն ունեին կանոնիկ օրացույցներ: Լուսնի փուլերի որոշման ժողովրդական եղանակներից ուշագրավ էր հետևյալը. մարդիկ մի աչքը փակում էին և ցուցամատով սեղմելով մյուսի կռպը՝ նայում լուսնին. նշմարվող ճյուղավորումների քանակը համապատասխանում էր տվյալ լուսնային շրջանի օրերի թվին: Լուսնի այս կամ այն վիճակը կամ դիրքը եղանակը կանխագուշակելու ազդակ էր, լուսնի սկավառակի շուրջը հայտնվող շրջագծերը համարվում էին եղանակի «վատանալու» նշաններ [5, էջ 65]:

Լուսնի դիրքով իրականացվող կանխատեսումներ առկա են և տարբեր պատմա-ազգագրական շրջաններին վերաբերվող նյութերում և գործածվում են նաև մեր օրերում:

Եղանակային փոփոխություններ ժողովուրդը կանխատեսել է լուսնի փուլերի միջոցով: Լուսինը, աճելով ու մաշվելով, ավարտում է իր մոտ մեկ ամսվա կյանքը: Հիմնվելով ԴԱՆ-ի և ազգագրական գրականության վրա, կարող ենք եզրակացնել, որ ըստ հայ ժողովրդի

պատկերացման, եղանակի փոփոխումը կախված է լուսնի փուլերից: Եվ ըստ ժողովրդի՝ իմանալով թե երբ են սկսվելու լուսնի փուլերը, քանի օրական է լուսինը, կարելի է իմանալ նաև եղանակի փոփոխման ժամանակները: Ուրեմն, եղանակի փոփոխման օրն իմանալու համար անհրաժեշտ է առաջին հերթին կարողանալ հաշվել լուսնի տարիքը (փուլերի առաջացումը): Լուսնի օրերի հաշվարկը գրի ենք առել Լոռու մարզի Այգեհատ և Տավուշի մարզի Լճկաձոր գյուղերում:

Ըստ բանասացների, որպեսզի իմանանք լուսինը քանի օրական է, պետք է նախ իմանանք տարվա վերադիրը, որը 17 է, հետո վերադիրին՝ 17-ին գումարում ենք տվյալ ամսվա և տվյալ օրվա թվերը, օրինակ՝ սեպտեմբերի 1-ին լուսինը $17+1+9=27$ օրական է, իսկ երբ ստացած թիվը մեծ է լինում 30-ից հանում ենք 30 և ստանում ենք, թե քանի օրական է լուսինը: Ըստ բանասացի՝ լուսնի ծնունդին (երբ մեկ օրական է), լուսինը մանուկին լողացնում է, այսինքն՝ նորալուսնի ժամանակ անձրև է տեղում, եղանակային փոփոխություններ պետք է սպասել նաև երբ լուսինը 5, 15, 25 օրական է:

Ըստ բանասացի՝ լիալուսնի հաջորդ օրը անձրև է գալիս, բանասացը այս օրինաչափությունը դիտարկել էր 2024 թվականին [1, էջ 20]:

Առավել տարածված են լուսնի մահիկի վրա հիմնված կանխատեսումները: Այսպես՝ Տավուշում կարծում են, որ եթե լուսնի մահիկի ծայրը դեպի ներքև է ուղղված, ապա ամիսն անձրևային է լինելու [7, էջ 363]: Ըստ Ղարադաղի հայերի, եթե նորալուսնի եղջյուրն ուղղահայաց էր երևում, ամիսը առանց տեղումների կլիներ [9, էջ 446]: Հետաքրքրական են մեր կողմից հավաքած նույնօրինակ նյութերը, այս դեպքում գյուղացին չի օգտագործում եղջյուր, մահիկ բառերը, այլ երևակայորեն լուսնի մահիկից փորձում է դույլ կախել. լոռեցիները կարծում են՝ եթե լուսնի ծայրից հնարավոր է դույլ կախել, նշանակում է՝ արևային օրեր են լինելու, իսկ եթե ոչ՝ մյուս օրը անձրև է գալու, Կո-

թիում համոզված են՝ «եթե վեդդրոն լուսնիցը կախ անես, ու վեր չընկնի, տարին չորեյին ա, եթե վեր ընգավ, եկեյն ա» (խոնավ) [1, էջ 6]: Այս բոլոր կանխատեսումները մեկ հիմքով են կատարվում և կանխատեսվում է նմանատիպ արդյունք՝ մի դեպքում կանխատեսելով մի քանի օրվա եղանակ, մյուս դեպքում ամբողջ տարվա:

Ըստ բանասացի՝ երբ պարզ երկնքում լուսինն իր բնական տեսքով չի երևում, կարծես գտնվում է ամպի մեջ թաղված, սպասվում է «վատ եղանակ»՝ տեղումներ [1, էջ 15]: Երբ երեք օրվա լուսինը բարակ է ու հստակ, օրը պարզ է լինելու: Երաշտ էր ենթադրվում, երբ լուսնի շուրջը ընդարձակ օղակ էր երևում: Իսկ եթե լիալուսնի շուրջ փոքր օղակ էր երևում, ապա մոտակա օրերին տեղումներ էին ենթադրվում [9, էջ 446]: Ղզլարում բնակվող հայերը անձրև կամ ցուրտ էին գուշակում, եթե արևի կամ լուսնի շուրջը կամար («գոտի») էր առաջանում [5, էջ 65; 2, էջ 317]:

Երբ երեքօրյա լուսնի եղջյուները վեր ձգված և պայծառ են՝ պարզ եղանակը էր լինելու [2, էջ 315]:

Եզրահանգումներ

Ժողովրդական հնարների մեջ մեծ թիվ են կազմում երկնային լուսատուների միջոցով իրականացվող կանխատեսումները: Կանխատեսման միջոց է համարվում արեգակի և լուսնի տեսքը՝ գույնը, պայծառությունը, հստակությունը, աստղերի տեսանելիությունը և առկայծման ուժգնությունը:

Անձրևային եղանակի նախանշան է համարվում արեգակի ոչ պարզ, աղոտ երևալը, մշուշապատ լինելը, ամպամածությունը, սև ամպերը, արևածագին երկնակամարի կարմիր երանգը:

Պարզ եղանակի նախանշան է համարվում արեգակի պարզությունը, նրան շրջապատող երկնքի պարզությունը, անամպ կամ շիկ-

նագույն ամպերով մայրամուտը, ձմռանը մայրամուտի դեղին երանգը, առավոտյան երկնքի ջինջ լինելը:

Աստղերի միջոցով ժողովուրդը կանխատեսում է գալիք ցրտահարությունը, սառը քամին: Աստղերի միջոցով կանխատեսումների հիմնական մասը մոռացության է մատնվել:

Կանխատեսումների համար հիմք են ծառայում նաև լուսնի փուլերը: Կանխատեսումներ են կատարում պայմանավորված լուսնի ձևով, դիրքով, գույնով, պարզ կամ աղոտ երևալով:

«Վատ եղանակի» նախանշան է համարվում երկնքում լուսնի աղոտ երևալը, երբ լուսնի շուրջը օղակ է, երբ ամպերի մեջ թաղված է, երբ լուսնի մահիկը դեպի ներքև է ուղված, երբ լուսինը մեկ օրական է:

Արևոտ եղանակ է սպասվում, երբ լուսինը երկնքում պարզ է երևում, մահիկը դեպի վերն է ուղված:

Այսօր առավել տարածված են լուսնի դիրքի միջոցով իրականացվող կանխատեսումները, քան լուսնի փուլերի:

Այսպիսով ժողովուրդը լուսատուների միջոցով մեծապես կանխատեսել է գալիք օրվա կամ օրերի եղանակը, առավել քիչ են երկարատև շրջանի եղանակային կանխատեսումները: Լուսատուների միջոցով եղանակի կանխատեսումները երկարատև զարգացում են ապրել: Տնտեսական աշխատանքներում ընդգրկված մեծահասակներն այսօր էլ վստահում են կանխատեսման ավանդական միջոցներին, որոնք հիմնված են դարերի ընթացքում ձևավորված փորձի և հմտությունների վրա:

Օգտագործված գրականություն

1. Ագարյան Ա., Դաշտային ազգագրական նյութեր, Լոռի, Տավուշ, 2022-2024:

2. Անանիա Շիրակացի Մատենագրություն, (թարգ., առաջաբանը և ծանոթագր., Աբրահամյան Ա., Պետրոսյան Գ.,) Երևան, «Սովետական գրող» հրատարակչություն, 1979: 400 էջ:
3. Ասլանյան Զ., Զառիթափ, Վայոց ձոր, Երևան 2002: 204 էջ:
4. Գյոզալյան Գ., Մուսա լեռան ազգագրությունը, Երևան, «Գիտություն», 2001: 280 էջ:
5. Գևորգյան Գ., Ղզլար, ՀԱԲ, հ. 10, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1980: 138 էջ:
6. Ժամկոչեան Բ., Հայնի: Տեղագրական, ազգագրական, պատմագրական, Պէյրոթ, «Տոնիեան» հրատարակչություն, 1952: 451 էջ:
7. Խեմչյան Է., Իջևան (Ձորովոր), ՀԱԲ, հ. 25, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2008: 490 էջ
8. Հարությունյան Ս., Բանագիտական ակնարկներ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2010: 262 էջ:
9. Հովսեփյան Հ., Ղարադաղի հայերը, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., հ. I, 2009: 502 էջ:
10. Սուրադեանց Յ., Համշենցի հայեր, ԱՀ, գիրք Զ, Թիֆլիս, 1900: էջ 109-158:
11. Նազարյան Ա., Էջմիածնի և Աշտարակի բանահյուսությունից, ՀԱԲ, հ. 9, Երևան 1978: էջ 73-173:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Ասպրամ Ազարյան

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հայցորդ, Հայաստան
էլ. հասցե՝ asiasya87@gmail.com <https://ORCID 0009-0005-6349-2529>

Aspram Azaryan

Applicant of the Institute of Archaeology and Ethnography of the NAS RA, Armenia
e-mail: asiasya87@gmail.com <https://ORCID 0009-0005-6349-2529>

Аспрам Азарян

Соискатель Института Археологии и Этнография НАН РА, Армения
эл. адрес: asiasya87@gmail.com <https://ORCID 0009-0005-6349-2529>